

REGIONINIO KONTEKSTO PRIORITETAI KAZIO ŠEŠELGIO URBANISTINĖJE LIETUVOS MIESTŲ PLĖTROS STRATEGIJOJE

Zigmas Jonas Daunora

URBANISTINĖS ANALIZĖS IR PLĖTROS MODELIAVIMO CENTRAS

zigmas.daunora@gmail.com

Minint 100-ąsias Kazio Šešelgio gimimo ir 70-ąsias Urbanistikos katedros gyvavimo metines, aptariama urbanistikos mokslo ir studijų raida pokario Lietuvoje ir Profesoriaus vaidmuo kuriant šios veiklos pamatus. Iškeliami kai kurie kliviniai, stabdantys šiandieninį urbanistikos mokslą, studijas ir planingą miestų formavimo veiklą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: urbanistika, mokslo ir studijų plėtra, Lietuvos patirtis.

ĮVADAS

2014–2015 metų sandūra svarbi Vilniaus Gedimino technikos universiteto (toliau – VGTU) Urbanistikos katedrai ir visam Lietuvos urbanistikos bei rajoninio planavimo mokslui ir šių disciplinų studijoms dviguba sukaktimi – katedros įsteigimo 70-ties metų ir ilgamečio jos vedėjo Kazio Šešelgio 100-ųjų gimimo metų jubiliejais. Esantis tarp šių datų nedidelis intervalas (K. Šešelgis gimė 1915 sausio 9 d., o katedra įsteigta 1944 rugpjūčio 1 d.) nėra reikšminga kliūtis minėti jas kartu, kadangi 31-eri vadovavimo katedrai metai yra produktyviausi Profesoriaus gyvenime, žymūs svariais Lietuvos kultūrai ir urbanistikos mokslui nuveiktais darbais. Įvairūs K. Šešelgio ir jo mokinių darbai ne kartą buvo minimi ir yra gana gerai žinomi, todėl sukakties proga norėtusi akcentuoti Profesoriaus teiktą

dėmesį regioniniam mūsų miestų plėtros kontekstui, tam skirtiems tyrimams ir į šį kontekstą orientuotam urbanistikos mokslui, aptarti jo idėjų sąsajas su šiandieninėmis Europos Sąjungos (toliau – ES) nuostatomis, paliesti dabartinę urbanistikos mokslo ir studijų būklę Lietuvoje.

Regioninis kontekstas čia suprantamas kaip šimtmėčius trukęs gyvenviečių tinklo formavimosi procesas, jo metu paplitusi mūsų miestų, miestelių ir kaimų statybos tradicija, jos santykis su savitu vietos gamtiniu kraštovaizdžiu, žmonių gyvensena, plėtotais verslais ir pan. Jų tyrimui K. Šešelgis yra skyręs daugelį metų ir palikęs vertingų mūsų kultūrai žinių. Regioninis kontekstas ne mažiau reikšmingas ir Profesoriaus suformuluotai vieningos apgyvendinimo sistemos (toliau – VAS) mokslinei koncepcijai, kurios dėka intensyvuji šalies urbanizacijos tarpsnį (1970–1990)

pavyko pakreipti racionalia socialiniu, kultūriniu, ekonominiu ir ekologiniu požiūriais linkme, išsaugant susiklosčiusį gyvenviečių tinklą, miškus, dirbamos žemės plotus, rekreacinį kraštovaizdį, kartu tobulinant gyventojų aptarnavimo sąlygas. Aptarti iškeltus klausimus palengvina turininga K. Šešelgio atsiminimų knyga¹, gausios jo mokslinės publikacijos, gyvi asmeninio bendravimo su Profesoriumi prisiminimai ir vėlesni kolegų skelbti tekstai [1 il.].

1. Profesorius Kazys Šešelgis, 1965

Professor Kazys Šešelgis, 1965

1. SUDĖTINGA LIETUVOS URBANISTIKOS IR RAJONINIO PLANAVIMO MOKSLŲ PRADŽIA

Kaip ir visoms nuo karo nukentėjusioms šalims, pokario reikmė atkurti sugriautus miestus, jų centrus, gamyklas, gyvenamuosius kompleksus iškėlė ir Lietuvai klausimų – ką reikia atstatyti, o ką geriau kurti

1 Kazys Šešelgis, *Gyvenimas. Mokslų darbai*, Vilnius: Technika, 2000, p. 280.

iš naujo, kartu išsprendžiant dar iki karo egzistavusias miestų funkcionavimo, aplinkos užterštumo ir kitas problemas. Buvo prisiminta prieškariniu Europoje gimusi mintis miestą ir jį supantį rajoną laikyti bendra sistema, urbanistikoje ir rajoniniame planavime reiškusi svarbų posūkį, išplėtusį miesto sampratą. Leonardo Benevolo (1993) pastebėjo, kad esminius skirtumus, lyginant su iki tol vyravusia samprata, pirmasis pademonstravo Amsterdamo miestas. Jame atsisakyta *hausmanizuoti* senąjį miesto branduolį, taip išsaugant pirminę jo formą, ir plėtoti naują periferinę miesto struktūros dalį. Abi miesto struktūros dalys buvo susietos aiškiai skiriant *nauja* ir *sena*. Sukurtas bendrasis planas taip pat numatė tvarkyti puslankiu išsidėsčiusius miestus nuo Amsterdamo iki Roterdamo neleidžiant pastariesiems susijungti ir išsaugant neužstatytas tarpines erdves. Šiuo pavyzdžiu greitai užsikrėtė kitos šalys. Didžiojoje Britanijoje 1946 m. tam pasitelkta plati nacionalinė *naujųjų miestų* programa. Ribojančią didmiesčių augimo politiką rinkosi ir kitos Europos valstybės – Švedija, Prancūzija, Vokietija, Austrija². K. Šešelgis (1996) nurodė, kad Lietuvai geriausiai tiko Vidurio Europos, ypač Čekoslovakijos, teoretikų ir praktikų patirtis, kuri detalai yra išnagrinėta Statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto (toliau – SAMTI) atliktame mokslo darbe *Rajoninis planavimas Čekoslovakijos LR* (1960, temos vadovas ir vykdytojas K. Šešelgis).

Lietuva nepriklausomos raidos tarpsniais jau yra įrodžiusi gebėjimą vykdyti sudėtingus gyvenviečių tinklo pertvarkymus ir tuo mažai kuo skyrėsi nuo Vidurio Europos bei Skandinavijos valstybių. Pirmuoju sėkmingai organizuotu darbu yra XVI a. antroje pusėje vykdyta žemės reforma, iš esmės pakeitusi ne tik agrarinius dvaro ir kaimo santykius, žemdirbystės sistemą, miškų ūkį, bet ir privilegijuotų gyvenviečių planavimą bei tvarkymą. Reformos numatyti darbai buvo įgyvendinami centralizuotai, plačiu mastu, atliekami

2 Leonardo Benevolo, *Europos miesto istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 217–229.

valstybės matininkų. Todėl tai galima laikyti rajoninio planavimo darbų Lietuvoje pradžia.

Reikšmingas Lietuvai buvo ir tarpukario nepriklausomos raidos tarpsnis (1918–1940). Planingai formuoti miestus ir miestelius skatino 1922 m. Žemės įstatymas bei sėkmingas priimtų nuostatų diegimas, sudarę geras sąlygas šalies ekonominei, socialinei ir urbanistinei raidai. Reforma pirmiausia pakėlė iš nuosmukio Lietuvos kaimus, kuriuose tuo metu telkėsi apie 80 proc. visų šalies gyventojų. Principinės šio įstatymo nuostatos apie individo, visuomenės ir valstybės interesų derinimą vėliau (1938) buvo įdiegtos ir Miesto žemių tvarkymo įstatyme³. Pakilią veiklą nutraukė Antrasis pasaulinis karas. Lietuvoje situaciją komplikavo ne tik sugriautas ūkis, bet ir specialistų stoka. Karo ir pokario okupacijos metais Lietuva neteko beveik trečdaliao visų gyventojų⁴, tarp jų ir didžiosios intelektualinio potencialo dalies. Jų vietoje bandyta įtvirtinti kitataučius ir išlikusius ideologiškai patikimesnius vietos kadrus. Iškilio reikalas skubiai rengti savus specialistus, tarp jų ir urbanistus. Tam Kauno universiteto Statybos fakultete 1944 m. rudenį buvo įsteigta Miestų planavimo katedra. Jos pirmuoju vedėju tapo čia nuo 1940 m. architektūros ir meno istoriją dėstęs Prahos technikos universiteto absolventas inžinierius architektas Steponas Stulginskis (1908–1995). Katedros branduolį sudarė diplomuoti architektai Feliksas Bielinskis, Mečys Kleinas, Vladimiras Zubovas, nuo 1945 m. – ir Kazys Šešelgis⁵. Besiklostantį katedros darbą 1949 m. sutrikdė uolūs Kauno saugumiečiai – jiems pasirodė įtartinas S. Stulginskio domėjimasis Rytų filosofija ir priklausymas Nikolajaus Rericho pasekėjų grupei. To pakako, kad plačių interesų (tuo metu jau buvo Kauno universiteto Architektūros

skyriaus dekanas ir Lietuvos architektų sąjungos pirmininkas) iškilus asmuo būtų suimtas ir represuotas (į Lietuvą S. Stulginskis grįžo 1955 m., tačiau, jį gerai pažinojusio prof. Algimanto Mačiulio vertinimu, jau tremties suluošintu gyvenimu⁶). S. Stulginskį Miestų planavimo katedroje pakeitė K. Šešelgis – energingas, kompetentingas, adekvačiai suvokiantis šaliai gresiančius pavojus ir gebantis įtikinti ne tik kolegas, bet ir Respublikos vadovus palankia galimybe pasinaudoti oficialiai Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje (toliau – SSRS) pripažinta vakarietiška prioritetinio mažųjų miestų ugdymo doktrina. Čia verta stabtelėti ir glaustai prisiminti K. Šešelgio nueitą kelią iki Kauno universiteto Miestų planavimo katedros vedėjo posto.

Kazys Šešelgis gimė Žemių kaime (Kamajų vls.), buvo vienturtis Kazimiero ir Konstancijos sūnus, šilčiausius jausmus gimtajai sodybai puoselėjęs visą gyvenimą. Profesorius atkūrė net šešių čia gyvenusių protėvių kartų genealoginį medį, matyt, suvokdamas gimtųjų vietų teikiamas galias. Būdamas šešiolikos paliko Rokiškio gimnaziją ir patraukė į Kėdainių aukštesniąją kultūrtechnikų mokyklą, norėdamas greičiau pradėti savarankišką gyvenimą. Į šią mokyklą daugiausia rinkosi gimnazijas baigę suaugę vyrai. Profesorius prisiminė, kad jį pamatęs direktorius „pažvelgė baisyu žvilgsniu ir pasakė – tu per mažas, matuoklės neišlaikysi. Gal atvažiuok už metų?“⁷ Vis dėlto ryžtingai nusiteikusių jaunuolių priėmė. Čia trukusį 3 metus mokslą K. Šešelgis apibūdino kaip naudingą tolesniam jo gyvenimui tarpsnį. Kultūrtechniko diplomą leido projektuoti ir vykdyti melioracijos darbus, atlikti žemės matavimus, rengti nesudėtingų statinių projektus. Mokykloje dėstė keli patyrę iš Kauno ir Dotnuvos atvykę dėstytojai. Vienas jų (J. Jasiukaitis), matydamas gerai atliekamas užduotis, paragino K. Šešelgį studijuoti architektūrą⁸.

3 Algirdas Šalkauskis, „Architektūros ir urbanizacijos pažanga atgijusioje Lietuvoje“, in: *Lietuva 1918–1938*, sud. Vincas Kėmėžys, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 259–263.

4 *LR gyventojų skaičiaus bei struktūros prognozės iki 2015 metų*, Vilnius: Statistikos valdyba, 1995, p. 243.

5 *Architektūros fakultetas*, sud. V. Dičius ir kiti, Vilnius: VGTU, 1997.

6 Algimantas Mačiulis, *Prasmingi metai: Architekto užrašai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 213–214.

7 Kazys Šešelgis, *Gyvenimas. Mokslo darbai*.

8 *Ibid.*, p. 83–91.

1934 m. baigęs mokyklą ir įgijęs praktinės patirties šalies periferijoje, jaunuolis persikėlė į Kauną, įstojo į Matininkų ir kultūrtechnikų sąjungą, kuri jungė apie 100 narių, organizavo įdomias išvykas po Lietuvą ir į kitas šalis, rengė pokylius. Čia susipažino su daugeliu įdomių žmonių, kuriuos ir vėliau buvo malonu prisiminti. Tuo metu jau dirbo Kauno miesto statybos valdybos Miestų planavimo direkcijoje kartu su Vladimiru Zubovu, Algirdu Šalcauskiu, Kaziu Kriščiukaičiu, klausėsi paskaitų Kauno universiteto Teisių fakultete. 1937–1943 m. studijuodamas Kauno universiteto Statybos fakultete, parengė ir apgynė architektūros srities diplominį darbą ir tapo pirmuoju specialistu, baigusiu mokslus ir gavusiu diplomuoto inžinieriaus architekto vardą Lietuvoje. Pradėti pagal paskyrimą darbą Kauno universiteto Miestų planavimo katedroje teko tik 1945 m., atkūrus fakultete Architektūros skyrių.

1949 m. tapęs Miestų planavimo katedros vedėju, K. Šešelgis ėmėsi mokslinio darbo, sėkmingai apgynė daktaro (1954) ir habilituoto daktaro (1968) disertacijas, jam suteiktas profesoriaus vardas. Net 31 metus (1949–1980) vadovavo Gyvenviečių planavimo katedrai (nuo 1984 – Urbanistikos katedra; iki 1970 m. priklausė Kauno politechnikos institutui, dabar – Vilniaus Gedimino technikos universitetui). Prof. K. Šešelgis būsimiesiems architektams dėstė Lietuvos ir pasaulinę urbanistikos istoriją, miestų ir rajonų planavimo pagrindus, gamtosaugą, vadovavo architektūrinio projektavimo kursiniams ir baigiamiesiems darbams, doktorantūros studijoms, rašė vadovėlius, vykdė mokslinius tyrimus [2, 3 il.].

Nuolatinis ilgamečio katedros vadovo rūpestis buvo katedros krypties ir išleidžiamų specialistų profilio modeliavimas, aprūpinimas savais vadovėliais, darnaus ir kvalifikuoto katedros kolektyvo ugdymas. K. Šešelgiui vadovaujant išleista arti pusės tūkstančio plataus profilio diplomuotų architektų, sėkmingai besidarbuojančių visoje Lietuvoje. Lietuvos urbanistų mokykla tapo žinoma ir tuometinėje SSRS – baigia-

2. Gyvenviečių planavimo ir tvarkymo katedros personalas, KPI, 1968

Staff of the Department of Settlement Planning and Management, KPI, 1968

3. Prof. Kazys Šešelgis su katedros dėstytojais, VISI, 1979

Prof. Kazys Šešelgis with the department staff, 1979

mieji būsimųjų architektų darbai sėkmingai konkuruoja sąjunginėse apžiūrose su Maskvos ir Leningrado mokyklomis, o prof. K. Šešelgio ar jam vadovaujant parengtos disertacijos (iš viso 12) rodytos kaip kruopščios mokslinės analizės pavyzdžiai. Pedagoginį darbą jis siejo su vadovėlių, kitos metodinės medžiagos rengimu ir leidyba. Originalios, gražia kalba parašytos knygos iki šiol yra studentų ar doktorantų bei kitų sričių specialistų pagrindinis rajonų planavimo, urbanistikos, aplinkos apsaugos, miestų raidos ir Lietuvos

urbanistikos istorijos žinių šaltinis⁹, o minėta prisiminimų knyga *Gyvenimas. Mokslo darbai*, išleista jau po K. Šešelgio mirties, yra vertingas urbanistinės minties raidą Lietuvoje nušviečiantis darbas.

Profesorius sėkmingai derino pedagoginį ir kūrybinį darbą, dalyvavo architektūros konkursuose, pelnyta keliolika premijų, kitokių įvertinimų. Jam vadovaujant sukurta daug reikšmingų urbanistinių ir architektūrinių projektų, už kuriuos buvo skirtos net valstybinės premijos, didesniems projektavimo institutams jie buvo metodikos etalonai. Iš jų pats prof. K. Šešelgis išskyrė su bendraautoriais atliktus Panevėžio miesto generalinį planą (1951), pirmąjį Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektą (1958), Lietuvos rajoninio planavimo schemą (1967), Vienybės aikštės Kaune suplanavimo projektą (1967), paminklą poetui Maironiui Kaune (1976). Nenuostabu, kad be autoritetingos Profesoriaus nuomonės neapsieita sprendžiant sudėtingiausius urbanistikos ir architektūros klausimus. Jis dažnai buvo kviečiamas būti recenzentu, konsultantu, ekspertu. Šią misiją kompetentingai vykdė nuolat. Turėjome visų pripažintą autoritetą, vienijusį mažoje valstybėje vykstantį architektūrinį procesą, saugojusį jį nuo nepamatuotų sprendimų ir praradimų. Vis dėlto plačioje K. Šešelgio veikloje buvo dvi sritys, ypač reikšmingos mūsų kultūrai. Pirmoji iš jų – tai visą šalį apėmę liaudies architektūros tyrimai. Dirbti šį darbą visada skubėjo, nes gerai suprato pragaištingą laikmečio poveikį beglobiais likusiems senųjų kaimų ir miestelių paminklams. Ekspedicijas pradėjo rengti niūriais pokario metais (nuo 1947), nepaisydamas įvairių pavojų ir sunkumų. Pasitelkęs architektūros dėstytojus ir studentus, jas vykdė planingai iki 1992 m., laikydamasis daugeliui metų sudarytos tyrimo programos. Laiką tarp ekspedicijų skyrė sukauptos medžiagos analizei, tyrimo rezultatų publikavimui.

9 Kazys Šešelgis, *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*, Vilnius: Mintis, 1975; Idem, *Aplinkos apsauga*, Vilnius: Mokslo, 1991; Idem, *Miestų raida: sąlygos ir rezultatai*, Vilnius: Technika, 1996; Idem, *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (Nuo seniausių laikų iki 1918 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

Jų pagrindu išleistos monografijos ir albumai, taip pat sukaupta registruotų ir inventorizuotų vertingų liaudies architektūros objektų medžiaga – didžiausias šios rūšies rinkinys mūsų šalyje – dabar neretai yra vieninteliai šio paveldo liudytojai. K. Šešelgis, lygindamas per visą gyvenimą nuveiktus darbus, priėjo išvadą, kad liaudies architektūros tyrimai yra bene svarbiausia jų dalis:

jie ilgus metus nepraraso savo vertės lietuvių tautos kultūrai. Nesvarbu, kokia būtų politinė situacija, liaudies meistrių pastatytus pastatus ir jų kompleksus iliustruojanti medžiaga nepraraso savo vertės ir jos turinys negalės būti keičiamas, kaip keičiami paminklai, gyvenviečių struktūros, apgyvendinimo sistemos, pastatų formos ir jų turinys.¹⁰

Antrąja tarp reikšmingiausių veiklos sričių Profesorius laikė jo sukurtą ir nuosekliai plėtotą vieningos (bendrosios) miestų ir kaimo gyvenviečių sistemos formavimo Lietuvoje koncepciją (VAS), sulaukusią plataus pripažinimo. Nuostabą kelia tai, kad prof. K. Šešelgis dar 7 dešimtmetyje pokario Europos ir SSRS mažųjų miestų prioritetinio ugdymo urbanistinėje doktrinoje sugebėjo išvystyti galimybę sukurti Lietuvoje socialiniu, kultūriniu, funkcinu, ekologiniu bei ekonominiu požiūriais subalansuotą gyvenviečių sistemą, pateikti tokios sistemos modelį ir nurodyti jos realizavimo būdus. Ši teorija, kaip minėta, leido netrukus prasidėjusį Lietuvoje intensyvų urbanizacijos tarpsnį pakreipti racionalia linkme – stabdyti hipertrofuotą didžiųjų miestų augimą, sumažinti periferinių rajonų depopuliaciją, optimizuoti šalies urbanizuotų ir gamtinių rajonų išsidėstymą, sukurti patogų socialinio, kultūrinio ir gamybinio aptarnavimo centrų tinklą. Dabar analogiški principai, kaip siektinas tikslas, imti deklaruoti įvairiuose Europos Sąjungos dokumentuose ir konvencijose¹¹. Todėl šią mokslinę koncepciją būtina aptarti kiek plačiau.

10 Kazys Šešelgis, *Gyvenimas. Mokslo darbai*, p. 255.

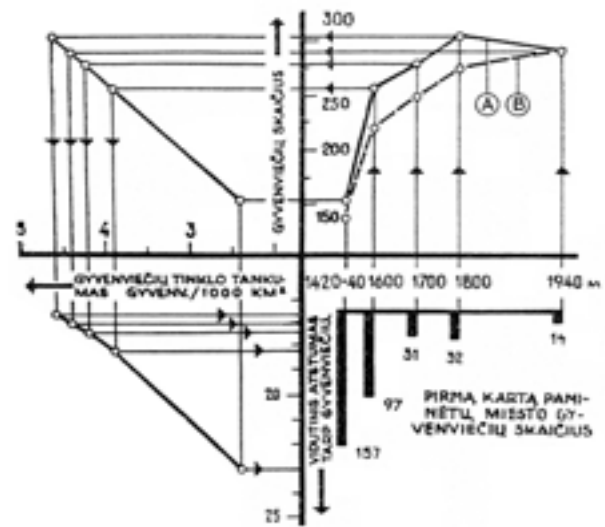
11 Vladas Stauskas, „Lietuvos urbanistikos aspektai Europos Sąjungos prioritetų kontekste“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2002, t. XXVI, Nr. 2, p. 70–75.

2. VAS MOKSLINĖS KONCEPCIJOS TEIGINIAI ŠIANDIENINIŲ ES NUOSTATŲ KONTEKSTE

Būtinybė parengti Respublikos rajoninio planavimo schemą iškilo XX a. 6 deš., prasidėjus intensyviai industrializacijai. Reikėjo pasirinkti, kokias ūkio šakas tikslinga plėtoti, kur dėstyti naujas įmones, kaip tvarkyti socialinį ir kultūrinį gyventojų aptarnavimą. Pasak K. Šešelgio (1996), planavimo darbus aktualizavo ir nauja situacija, susidariusi nacionalizavus gamybos priemones ir panaikinus privačią nuosavybę. Valstybei teko imtis veiklos, susijusios su žemės ūkio produktų gamyba bei šių produktų realizavimu, rūpintis iš kaimų į miestus plūstančiais žmonėmis¹² [4, 5 il.].

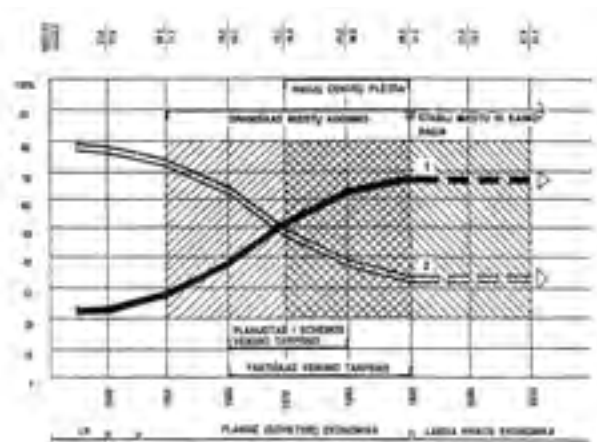
Rajoninis planavimas tada buvo dar mažai žinoma veiklos sritis, taigi nebuvo ir šios srities specialistų. Užpildyti šią spragą nuo 1958 m. ėmėsi Kauno politechnikos instituto Statybos fakulteto Architektūros skyriaus doc. K. Šešelgio vadovaujama Gyvenviečių planavimo ir tvarkymo katedra. Į darbą buvo įtrauktos ir kitos institucijos – SAMTI, „Pramprojektas“, „Žemprojektas“ ir, žinoma, savos katedros dėstytojai bei K. Šešelgio aspirantai, susiję su šia problematika savo rengiamas disertacijas. Dabar peržvelgę ano meto mokslines publikacijas, matome, kad ypač artimai su Kaziu Šešelgiu darbavosi Vytautas Saunoris, Algimantas Miškinis, Vladas Stauskas, Vaclovas Šeštokas, taip pat dėstytojai Vaclovas Miliūkštis, Mečys Kleinas, Feliksas Bielinskis ir kiti. Tyrimai buvo finansuojami per SAMTI, kurio archyvuose iki šiol saugomi įvairių mokslo darbų rankraščiai. K. Šešelgis gerai išmanė naujausias urbanistinio ir rajoninio planavimo idėjas. Jų pokario Europoje būta daug ir įdomių. Tačiau jam buvo visiškai aišku, kad teoriniai modeliai ir realūs savosios šalies interesai bei galimybės yra skirtingo lygmens vertybės. Todėl perspektyvinį Lietuvos gyvenviečių sistemos modelį rinkosi analizuodamas ir vertindamas socialinio ir demografinio tikslingumo,

¹² Kazys Šešelgis, „Teritorijų planavimo raida Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 1996, Nr. 1(21), p. 4–18.

4. Lietuvos miesto gyvenviečių tinklo vystymosi dinamika iki 1940 m., in: Algimantas Miškinis, Kazys Šešelgis, „Miesto gyvenviečių tinklo vystymasis Lietuvoje iki XX a. vidurio (1940)“, in: *Liet. TSR: AM mokslo darbai. Statyba ir architektūra* IV, 2, 1965, p. 215–240

Dynamics of the development of the network of towns in Lithuania before 1940

5. Lietuvos Respublikos miesto (1) ir kaimo (2) gyventojų skaičiaus kitimas (%) realizuojant pirmąjį rajoninio planavimo schemą, in: Zigmantas Jonas Daunora, „Gyvenimas be strategijos“, in: *Lietuvos mokslas*, 1996, t. IV, kn. 10, p. 51–58

Changes (%) in the urban (1) and rural (2) population of the Republic of Lithuania in the course of implementation of the first territorial planning scheme

atitikimo vietos kultūrinei tradicijai ir kraštovaizdžiui bei ekonomiškumo ir funkcionalumo aspektais 3 alternatyvas¹³:

- monocentriškos plėtros, grindžiamos tuo metu paplitusia miestų palydovų teorija (Didžiojo Londono planas, Leningrado, Maskvos aglomeracijų projektais). Tokioje sistemoje beveik geometriniam Lietuvos centre esantis Kaunas turėtų tapti pagrindiniu pramonės miestu ir su palydovais (Marijampole, Alytumi, Ukmerge, Kėdainiais) sudaryti šalies apgyvendinimo sistemos branduolį. Vilnius liktų administraciniu ir kultūriniu centru, augtų ribotai, o Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys gravituotų į pagrindinį labai urbanizuotą branduolį – Kauno aglomeraciją;

- urbanizuoto Vilniaus–Kauno ruožo, kai kiti dideli ir vidutiniai miestai (Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys) socialiniais ir gamybiniais ryšiais būtų susieti su šiuo intensyviai urbanizuotu dariniu;

- tolygaus ūkio ir kultūros centrų išdėstymo ir jų diferencijuoto ugdymo.

Pasirinktas trečiasis variantas, galintis sudaryti geras plėtros sąlygas visoms šalies dalims. Pirmųjų dviejų variantų projektiniai pasiūlymai, pasak K. Šešelgio, išliko tik Vilniaus inžinerinio statybos instituto (toliau – VISI) studentų 1968 m. diplominiuose darbuose¹⁴. Artimiau pažinoję K. Šešelgį supranta, kad pastaba *liko tik studentų darbuose* yra užuomina apie nepakankamą ruožų ar *dipolių* mokslinį pagrindimą, nevertą platesnio svarstymo. Matyt, pakvietęs katedros vyr. dėstytoją Jurgį Vanagą vadovauti Profesorius iškeltų pirmosios ir antrosios Lietuvos gyvenviečių sistemos plėtojimo alternatyvų tema rengtiems diplominiams projektams, K. Šešelgis tikėjosi pamatyti jų poveikio šalies raidai pasekmes, o ne globalistinių SSRS apgyvendinimo idėjų plėtojamą kultūriniame Lietuvos kraštovaizdyje. Skeptiško jo požiūrio į urba-

nizuotų ruožų, vėliau *dvimiesčių* formavimo Lietuvoje tikslingumą nesumažino ir VISI diplomantų laimėti SSRS aukštųjų mokyklų darbų apžiūros diplomai. Vertintojams šie darbai turėjo patikti. Juose trys nedidelės Baltijos šalys urbanistiniais karkasais patikimai įpintos tarp svarbių vakarinių imperijos centrų – Leningrado ir Kaliningrado miestų [6 il.].

Šiandien, šiek tiek keičiant akcentus, bet ne pomastišką frazeologiją, apie *dvimiesčio* idėją kalbama kaip apie įvykusį valstybės pasirinkimą¹⁵. Tai daroma gerai žinant kitokias ES regioninės plėtros nuostatas. Lietuva Europos Sąjungoje figūruoja kaip 10 regionų, turinčių savuosius atpažinimo indeksus ir stebimus jų raidos pasiekimus, valstybę¹⁶. *De facto* mūsų didmiesčių urbanistinė plėtra vyksta didėjančios integracijos su savaisiais metropoliniais rajonais linkme – tame jų stiprybė. Nukreipus savivaldybių dėmesį į *dvimiesčio* idėjų gaivinimą, sparčiai mažėjančio šalies gyventojų skaičiaus ir kitų pavojų fone Kaunas ir Šiauliai prarastų dalį savarankiškumo. Neatmestina, kad tokiu atveju Lietuva pamažu kryptų į dviejų polių – Vilniaus ir Klaipėdos sistemą su į sostinę gravituojančiais Kauno, Alytaus, Panevėžio ir Utenos subcentrais ir į uostamiestį gravituojančiais Šiaulių, Telšių ir Tauragės subcentrais, sugriaunant šalį vienijančio 4 metropolinių centrų fiksuojamo urbanistinio jos struktūros stuburo idėją.

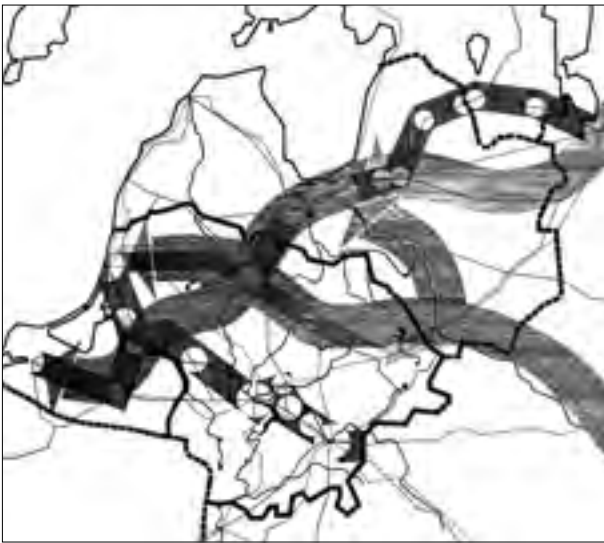
Rengiant pirmąją Lietuvos rajoninio planavimo schemą ypač daug dėmesio buvo skiriama šalyje susiklosčiusio gyvenviečių tinklo ypatumams, jo tolesnio vystymosi kryptų paieškoms. Tokie tyrimai, viena vertus, statė visą VAS koncepciją ant tvirtų realių pamatų, antra vertus, buvo svarbu parodyti Lietuvos gamtinio, ūkinio ir kultūrinio konteksto savitumus, kuriems netiko SSRS kuriamos apgyvendinimo schemas. K. Šešelgis neabejotinai suprato ir įvertino *gimdomoms iš apačios*, o ne *nuleidžiamoms*, kaip buvo

13 Kazys Šešelgis, „Teritorijų planavimo raida Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 1996, Nr. 1(21), p. 4–18.

14 Kazys Šešelgis, „Teritorijų planavimo raida Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 1996, Nr. 1(21), p. 4–18.

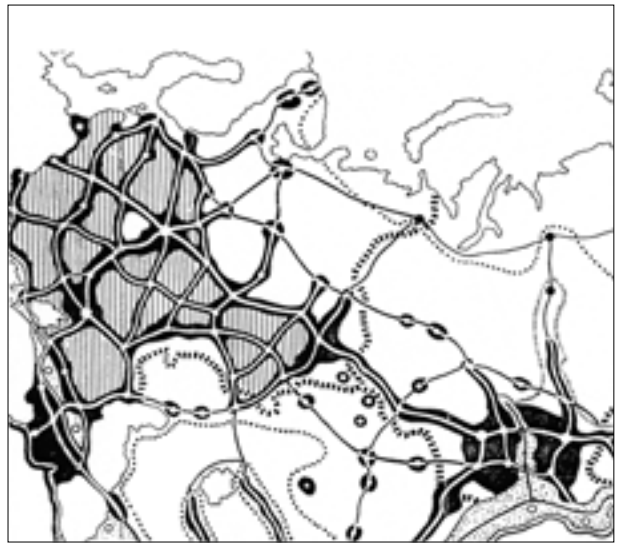
15 Jurgis Vanagas, *Miestas, miesto, miestui... Urbanisto prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2013, p. 135.

16 *ESPON Atlas: Mapping the structure of the European territory*, 2006, p. 88.

6a. Urbanizuotas Vilniaus–Kauno ruožas. VISI Gyvenviečių planavimo ir tvarkymo katedros studentų V. Matulevičiaus ir E. Vičiaus diplominio projekto fragmentas, 1968, VGTU Urbanistikos katedros archyvas

Urbanized section between Vilnius and Kaunas. VISI Department of Settlement Planning and Management. Detail of the graduation project by V. Matulevičius and E. Vičius, 1968

6b. Generalinė SSRS apgyvendinimo sistemos schema, in: Б. Белоусов „Основные проблемы совершенствования системы расселения“, in: *Архитектура СССР*, 1974/3, p. 3–12

General planning scheme of settlement of the USSR

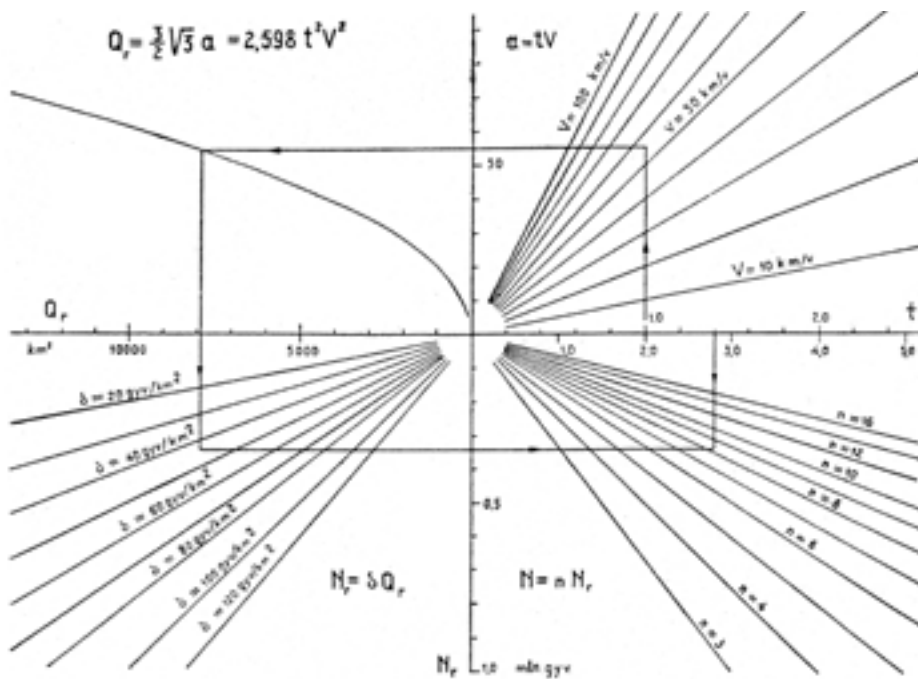
įprasta, iš Centro idėjoms gresiančius pavojus. Totalitarinėje valstybėje naujos idėjos turėjo atrodyti kaip iššūkis. Todėl svarbiais tvirtai pabrėžiamais ir sunkiai paneigiamais Lietuvos rajoninio planavimo schemos uždaviniais buvo: a) visiems šalies gyventojams panašių socialinio ir kultūrinio aptarnavimo sąlygų sudarymo siekinys ir b) naujas to meto SSRS teiginys – miesto ir kaimo gyvenvietes plėtoti kaip bendrą sistemą. Šiuos uždavinius buvo galima realizuoti tik tolygiai išdėsčius regioninių centrų tinklą. Nutolusiuose nuo 5 pagrindinių mūsų miestų rajonuose tokiomis centrais prioritetiškam ugdymui buvo atrinkti perspektyvūs maži miestai. Šias idėjas lydėjo sėkmė: 1964 m. pagal K. Šešelgio sudarytą metodiką Respublikos Vyriausybė patvirtino gamybinių jėgų išdėstymo planą, o K. Šešelgis apgynė jos teiginius habilitacinėje disertacijoje (1967). Centriniai Maskvos institutai sujudo tik tada, kai po dešimtmečio ėmė sklisti kalbos apie *sėkmingą Lietuvos eksperimentą*. Remdamiesi Lietu-

vos VAS metodika, analogiškas rajoninio planavimo schemas rengė latviai, estai, baltarusiai. Į teorinių VAS idėjų praktinio realizavimo mokslinius tyrimus įsitraukė Profesoriaus aspirantų *antroji banga* (Neringa Dičiuvienė, Pranciškus Juškevičius, Kazimieras Butčas, Zigmas Jonas Daunora ir kiti), taip pat pirmųjų aspirantų, jau tapusių pripažintais mokslininkais, mokiniai. Imta kalbėti apie savitos Lietuvos urbanistikos mokyklos formavimąsi¹⁷ [7 il., 1 lentelė].

Baigiantis pirmosios rajoninio planavimo schemos galiojimo terminui (1980), Lietuvą visgi pasiekė Maskvos centrinio urbanistikos instituto parengti Grupinių gyvenviečių sistemų formavimo SSRS teritorijoje metodiniai nurodymai ir reikalavimas jų laikytis rengiant respublikines schemas. Naujieji Centro nurodymai buvo orientuoti į anksčiau paskelbtos SSRS generalinės apgyvendinimo schemos (*Генеральная*

¹⁷ Б. С. Хорев, *Проблемы городов. Урбанизация и единая система расселения в СССР*, Москва, 1975.

7. Regionų skaičiaus, jo ploto ir gyventojų skaičiaus priklausomybė nuo centro pasiekiamumo, in: Kazys Šešelgis, „Lietuvos TSR gyvenviečių tipai“, in: *AM mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, t. I, 1961, p. 187–205

Dependence of the quantity, area and population of the regions of Lithuania on the accessibility of the centre

1 lentelė. Lietuvos gyvenviečių tipai ir jų klasifikacija, in: Šešelgis, „Lietuvos TSR gyvenviečių tipai“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, t. I, 1961, p. 187–205

Table 1. Types of Lithuania's settlements and their classification

Klasifikacija pagal gyventojų skaičių	Mažos gyvenvietės iki 2 tūkst. gyventojų	Miestai			
		maži 2–10 tūkst. gyv. 10–20 tūkst. gyv.	vidutiniai 20–100 tūkst. gyv.	dideli 100–250 tūkst. gyv.	stambūs daugiau 250 tūkst. gyv.
		II			
Pagal atliekamas ūkines funkcijas	I	A	B	C	D
Mišrios funkcijos	1. Vietiniai centrai 2. Rajonų centrai	1. Vietiniai centrai 2. Rajonų centrai	3. Regionų centrai		
Specializuotos funkcijos	4. Pramonės gyvenvietės 5. Žemės ūkio gyvenvietės 6. Žvejų gyvenvietės 7. Kurortai	4. Pramonės miestai 7. Kurortai	4. Pramonės miestai	4. Pramonės miestai	4. Pramonės miestai

схема расселения СССР) globalistines idėjas, kur atskiros respublikos jau nebeegzistuoja. Tiesiogiai pavaldžių Centru Lietuvos valstybinių institucijų – Statybos reikalų komiteto, Plano komisijos ir kt. blaškymasis truko neilgai – parengti nauji apgyvendinimo sistemos formavimo variantai trumpame Statybos reikalų komiteto posėdyje pripažinti netinkamais ir palikta galioti pirmoji schema. Jos regioninė struktūra, Lietuvai atkūrus valstybingumą, su neesminėmis korektūromis (regionai tapo apskritimis, rajonai –

savivaldybėmis, žemės ūkio mikrorajonai – kaimo seniūnijomis) buvo įtvirtinta įstatymais ir toliau lieka gyvuoti [2, 3 lentelės].

Lietuvai tapus ES nare, t. y. praėjus 40 metų nuo pirmosios Lietuvos rajoninio planavimo schemos patvirtinimo, paaiškėjo, kad analogiški K. Šešelgio VAS idėjos teiginiams policentriškos plėtros principai deklaruojami įvairiuose ES dokumentuose – Europos urbanistikos chartoje (1993), Baltijos regiono šalių urbanistinės plėtros 2000 vizijoje (1994), ESPON

2 lentelė. Lietuvos apgyvendinimo sistemos (VAS) modelis, in: Vladas Stauskas, *op. cit.*

Table 2. Model of a uniform settlement system in the territory of Lithuania

Struktūrinių sistemos elementų lygiai	Sistemos struktūrinių elementų tarpusavio ryšiai	Kiekybiniai sistemos elementų rodikliai				
		teritorinių vienetų			teritorinių vienetų centrų	
		skaičius	plotas, km ²	gyventojų skaičius, tūkst.	pasiekiamumas, val. kelio	gyventojų skaičius, tūkst.
I Respublika		1	65000	≥300	—	>500
II Regionas		10	6500 (vidutinis)	≥200	2,0	≥50
III Regionas		36	1800 (vidutinis)	≥30	0,5–0,75	≥10
IV teritorinis mikrorajonas (grupė ž.ū. gyvenviečių)		250	150	≥3	0,25	≥1

3 lentelė. Miestų raidos pokyčiai realizuojant 1964 m. Lietuvos rajoninio planavimo schemą, in: Algimantas Miškinis, Kazys Šešelgis, *op. cit.*

Table 3. Changes in the development of cities in the course of implementation of the regional planning scheme of Lithuania in 1964

Miestai (1990 m.)	Gyventojų skaičius, tūkst.	Lyginamasis svoris, %	Augimo sparta 1990 m., %	
			palyginti su 1970 m.	palyginti su vidutiniu miestų augimu
Dideli išvystyti (2)	1022,2	40,1	150,9	-11,1
Dideli (3)	482,8	18,9	157,6	-4,4
Vidutiniai (16)	522,7	20,6	198,1	+36,1
Maži (94)	521,7	20,4	148,0	-14,0
115	2549,7	100,0	vid. 162,0	

(*European spatial planning observation network*) ataskaitose (2005, 2006)^{18,19}. Šiuose ES dokumentuose, kaip ir K. Šešelgio Lietuvos regioninėje gyvenviečių sistemos formavimo koncepcijoje, akcentuojama visiems šalies miesto ir kaimo gyventojams panašių socialinio ir kultūrinio aptarnavimo sąlygų sudarymo svarba, taikant tam pakopinį socialinio ir kultūrinio potencialo (toliau – SKP) plėtros principą – atstumas arba sugaištas kelionėms laikas iki kasdieninių, periodinių ar epizodinių paslaugų įmonių ir įstaigų neturi viršyti apibrėžtų dydžių, o atitinkamų įvairaus rango aptarnavimo centrų struktūroje plėtojamo SKP sudėtis ir pajėgumai privalo tenkinti normatyvinius rodiklius, skaičiuojant tiek miesto – sistemos centro, tiek ir jam priskiriamos aptarnavimo zonos poreikius. Abiem atvejais – K. Šešelgio VAS koncepcijoje ir ES regioninės plėtros principuose – iškeltos gyvenviečių sistemos policentriškumą įtvirtinančios nuostatos. Svarbiu instrumentu tam yra subalansuotas regioninių centrų tinklo formavimas, ypač kreipiant dėmesį į nutolusių nuo didžiųjų miestų regioninių struktūrų stiprinimą, politiniais sprendimais priskiriant joms dalį didmiesčių įtakoje esančių šalies plotų. Tuo užtikrinamas plėtojamų centrų ugdymui būtinas demografinis, ekonominis ir kultūrinis potencialas bei kuriamos prielaidos didinti bendrą šalies gyvybingumą. Taigi K. Šešelgio suformuluota VAS koncepcija savo esme yra vakarietiškas demokratinės rinkos sąlygas, kurios dabar įsitvirtina ir Lietuvoje, atitinkantis modelis, pritaikytas konkrečioms mūsų gyvenviečių sistemos ypatumams. Sovietmečiu reikšmingą postūmį jis gavo decentralizuotai plėtojant gamybinį ir socialinį miestų potencialą. Kita alternatyva – regioninę šalies struktūrą formuoti atsižvelgiant į faktines didmiesčių įtakos zonas (kaip buvo siūloma Maskvos centriniam urbanistikos institute sukurtoje vadinamojoje Grupi-

nių gyvenviečių sistemų koncepcijoje, atspindinčioje Rusijos platybių urbanizavimo tikslus) mūsų atveju ne tik įtvirtintų egzistuojančias regioninės plėtros disproporcijas, bet jas dar daugiau sustiprintų. Kartu matyti, kad tam tikras pirmosios rajoninio planavimo schemos tikslinimas, įvertinus poindustrinės plėtros, gyventojų mažėjimo, išaugusią uostamiesčio svarbą, kitas naujas sąlygas, yra reikalingas. Ypač kad 2002 m. parengtoje schemeje, šio tikslinimo vietoje įrašyta įvairių nepamatuotų teiginių, nesprendžiami ES keliami regionų ekonominio savarankiškumo, metropolizacijos procesų valdymo ir kiti klausimai, blaškomasi bandant politiniais sprendimais, o ne pagal specialistų rekomendacijas nustatyti svarbių Lietuvai transeuropinių jungčių trasas²⁰.

Kita nemažiau svarbi užduotis – suteikti mūsų regionams europinį turinį. ES šalyse regioninis lygmuo yra ne tiek geografinė, kiek socialinė ir kultūrinė struktūra, kuriai keliami demokratinės savireguliacijos ir bendruomenių aktyvinimo tikslai. Regionai – tai bendram progresui sutelktų grupės savivaldybių išvien veikiantys junginiai, kuriems perduodama dalis centrinėse žinybose sutelktų funkcijų. Tai skatina bendruomenių savarankiškumą, racionaliau naudojami materialūs ir intelektualūs išteklių. Lietuvoje šie plėtros svertai dar nėra naudojami. Pasitikėjimas vietos administracijų gebėjimais tebėra nepagrįstai menkas. Suskirstytos į *pajėgias* ir *remtinas*, savivaldybės veikia izoliuotai ir yra visiškai priklausomos nuo centrinių žinybų. Matyt, susitelkus stiprinti savo galias ypač aktualu yra besivystantiems periferiniams regionams (apskriims), turintiems silpnesnius centrus ir prastesnę demografinę situaciją. Keistinas ir nepamatuotas įsitikinimas, kad vietos problemas padės išspręsti centralizuotai parengtos formalios apskričių ir savivaldybių rajoninio

18 *In search of territorial potentials: ESPON Monitoring committee*, 2005, p. 76.

19 Zigmąs Jonas Daunora, „Policentriška urbanistinė struktūra – strateginis Lietuvos ir ES prioritetą“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2007, t. XXXI, Nr. 4, p. 178–191.

20 Zigmąs Jonas Daunora, Pranciškus Juškevičius, „Regional planning in Lithuania – Experiences and Challenges“, in: *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States: From Adjustment to Reinvention*, sud. Uwe Altröck, Sandra Hunning [ir kt.], Hampshire, England: Ashgate Publishing Company, 2006, p. 77–94.

planavimo schemas. Daugiau naudos, atrodo, duotu platesnis urbanistinį išsilavinimą turinčių vietos specialistų įtraukimas, sprendžiant miestų ir kaimo gyvenviečių formavimo bei tinkamiausio tam skirtų ES lėšų panaudojimo klausimus.

3. DABARTINĖ URBANISTIKOS MOKSLO IR STUDIJŲ LIETUVOJE BŪKLĖ

Pokariu prof. K. Šešelgio ir bendraminčių pastangomis Lietuvoje pradėti diegti urbanistikos studijų pagrindai, dalyko samprata, užduotys ir jų sprendimo principai, nežiūrint privalomos visai SSRS unifikuotos studijų programos, ėjo savu – artimu vakarietiška patirčiai – keliu. Sąjunginėse diplominių projektų apžiūrose apsiprasta su tuo, kad Lietuvos ir kai kurių kitų respublikų (Gruzijos, Estijos, Latvijos ir kitų) architektūros mokyklų darbai išsiskyrė dėmesiu urbanistiniam kontekstui, kurio kruopšti analizė inspiravo menines urbanistinės plėtros idėjas, neretai savo brandumu dominusias net mūsų projektines organizacijas. Tuo šie darbai išsiskyrė tarp didžiųjų SSRS architektūros mokyklų, kurių projektai gigantiškais utopiniais užmojais aiškiai atspindėjo totalitarinės valstybės ideologiją. 1990 m. Lietuvoje įvykę radikalūs politiniai, ekonominiai ir demokratiniai pokyčiai leido šalies aukštosioms mokykloms savo nuožiūra rinktis studijų programas. Buvo apsivalyta nuo daugelio sovietmečio primestų disciplinų, siekiant plačiau įvertinti profesinius dalykus, plėtoti savų jų dėstymo metodus. Didelių problemų iškėlė Lietuvoje prasidėjęs urbanistikos, kaip aplinkos formavimo meno, eliminavimas, matyt, susijęs su šiai sričiai priskiriamu investicijų varžytojos vaidmeniu, painiojamomis sąvokomis, neafišuojamu, tačiau aiškiai juntamu valdininkijos ir verslo interesu riboti urbanistų profesionalų (tuo pačiu ir visuomenės) įtaką sprendžiant nekilnojamojo turto miestuose ir rajonuose plėtros klausimus. Tam patogus Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas (toliau – TPI) su plačiomis administracinių institucijų teisėmis

valdyti kultūrinį mūsų miestų plėtros procesą, pasitelkiant miestų bendrųjų planų rengėjais mažai ką bendra su urbanistika turinčias žmonių grupes, dempinginėmis sąlygomis pasirengusias pateikti į bendrąjį planą panašią medžiagą, kuria galima prisidengti ES lėšų įsisavinimą. 2014 m. TPI pataisos šias galias išplėtė dar daugiau – miestų urbanistinis formavimas tapo savivaldybės administratoriaus asmeninės kompetencijos ir sąžinės dalyku, kai sprendimai gali būti priimami ir neturint detaliojo planavimo dokumentų. Tiesa, didesnės prasmės šie pakeitimai neturi, nes ir toliau išlieka nepakitęs LR TPI detaliojo plano apibrėžimas, nuo žemėtvarkinio sklypo plano besiskiriantis tik valdininkų nurodomais užstatymo reglamentais. Taigi kaip ir anksčiau, svarbus mūsų miestams kokybiškos aplinkos formavimas vyksta be urbanistinių gairių. Dažnos to pasekmės – neišnaudotos galimybės naujais statiniais tobulinti situacijos estetines ir funkcines charakteristikas, o kūrėjo egocentrizmas, servilistinis nepamatuotų statytojo reikalavimų respektavimas ar profesinis neįgalumas adekvačiai vertinti platesnį urbanistinį kontekstą dažniausiai baigiasi visuomenei akis badančiomis nesėkmėmis. Miesto architektūrinio formavimo klausimuose nepakanka TPI nuorodos remtis bendrojo plano (BP) sprendiniais. Viena vertus, ne ta jų paskirtis (į naujosios TPI redakcijos kuriamą teisinę bendrojo ir detaliojo planavimo sumaištį dėmesį atkreipė G. Tiškus straipsnyje 2014 m. žurnalo *Statyba ir architektūra* 12 numeryje²¹). Antra vertus, TPI įrašytos plačios savivaldybių administracijos teisės kaitaloti pačių priimtus ir visuomenės aprobuotus BP sprendinius visiškai nuvertina šio dokumento, kaip nuoseklios urbanistinės plėtros orientyro, vertę. Tokiomis sąlygomis, t. y. be aiškios urbanistinės strategijos, politikų kalbos apie darnią plėtrą praranda prasmingumą. Urbanistinio projektavimo ir planavimo tinkamos teisinės bazės sukūrimo problema ir

21 Gintautas Tiškus, „Teritorijų planavimo įstatymas: situacijos, kurių nėra ir negali būti“, in: *Statyba ir architektūra*, 2014, Nr. 12, p. 24–26.

8. Urbanistinės kompozicijos kursinio darbo pavyzdys, 2012, Urbanistikos katedra, VGTU

Example of a term paper in urban composition, 2012, Department of Urban Design, VGTU

toliau Lietuvoje išlieka vienu iš aktualiausių valstybės uždaviniu, be savo tiesioginės paskirties, galinčiu tapti ir svarbiu apsaugai nuo galimos korupcijos instrumentu.

Pagrindinė šalies architektų urbanistų kalvė – VGTU Urbanistikos katedra dėl minėtų aplinkybių atsidūrė keblioje situacijoje. Tenka spręsti dilemą – priimti aiškiai ydingą, nepritaikytą urbanistinėms uždavimams TPI ar tęsti daugelį dešimtmečių puoselėtą, europinėmis tradicijomis paremtą mokslą. Buvusios urbanistų vienybės, deja, nebėra. Tvirtesnių profesinių nuostatų neturintiems ir ramaus egzistavimo universitete mėgėjams dėstyti vienas ar kitas tiesas yra

įprastas dalykas. Bendrą sumaištį papildo ir literatūrinė *dvimiesčio* pompastika su milijardinių Vakarų investicijų ir dominavimo tarp kaimyninių sostinių pranašystėmis²². Galima manyti, kad dėl šio blaškymosi ir bendro požiūrio stokos iki šiol mūsų mokslo klasifikatoriuje urbanistikos nėra. Tačiau šis mokslas vis dar gyvas. Tą lemia rimti darbai, atlikti Kazio Šešelgio, Vytauto Jurkšto, Pranciškaus Juškevičiaus, Algimanto Miškinio, Vytauto Rubavičiaus, Vlado Stausko, Algio Vyšniūno ir kitų. Jie solidžiai atstovauja plačią ir kultūrai reikšmingą sritį, peržengiančią menotyros

²² Jurgis Vanagas, *op. cit.*, p. 135.

ar socialinių mokslų šakos lygmenį. Akivaizdu, kad urbanistikai reikalinga atskira humanitarinių mokslų kryptis (pvz., 08H) su visomis jai priklausančiomis šakomis – urbanistikos istorijos ir teorijos, urbanistinių struktūrų kompozicijos ir funkcionavimo pagrindų, urbanistinio projektavimo ir planavimo metodikos, įskaitant gyvenamųjų ir visuomeninių kompleksų architektūros, miesto viešųjų erdvių, miestovaizdžio ir urbanizuoto kraštovaizdžio formavimo, istorinių kvartalų regeneravimo, urbanistinės analizės, meninių urbanistinės kūrybos principų ir kitomis. Šios disciplinos aiškiai skiriasi nuo dalykų, kuriais remiasi statinių architektūros ar kraštovaizdžio architektūros mokslas ir studijos, todėl visur pasaulyje urbanistika suvokiama kaip svarbi visuomenei, sudėtinga ir savita žmogaus fizinės ir dvasinės aplinkos formavimo veiklos dalis. Urbanistikos mokslui ir projektinei veiklai taip pat svarbios yra miesto inžinerijos (angl. *urban engineering*), miesto ekonomikos (angl. *urban economy*), miesto sociologijos (angl. *urban sociology*), miesto ekologijos (angl. *urban ecology*) dalykų žinios. Mūsų darbai sava šalies problematika įsilieja į plačią pasaulinės urbanistikos mokslo srovę, matuojamą kasmet šimtais skaičiuojamomis urbanistikos mokslo darbais ar realizuotais įspūdingus projektus pristatančiomis monografijomis, kitais specializuotais leidiniais.

Einant metams, į priekį žengia ir urbanistikos mokslas bei studijos, keičiami ne tik juos plėtojančių centrų (šiuo atveju VGTU Urbanistikos katedros) pavadinimai, bet ir sprendžiamų užduočių problematika bei metodai. Siekiant bendros visiems priimtinos sąvokų sampratos, tikslinama terminija. Įtakos tam turi ir pakitęs požiūris į paties urbanistikos objekto – miesto – plėtros prioritetus. Nuolatinę sovietmečio problemą – plėsti miestą užimant vis naujus plotus, griežtai diferencijuojant juos pagal naudojimo paskirtį ir paliekant be didesnio dėmesio ekstensyvos statybos nykstančius kvartalus jų centrinėse dalyse – senokai sustabdė rinkos dėsniai, nekilnojamojo turto vertės

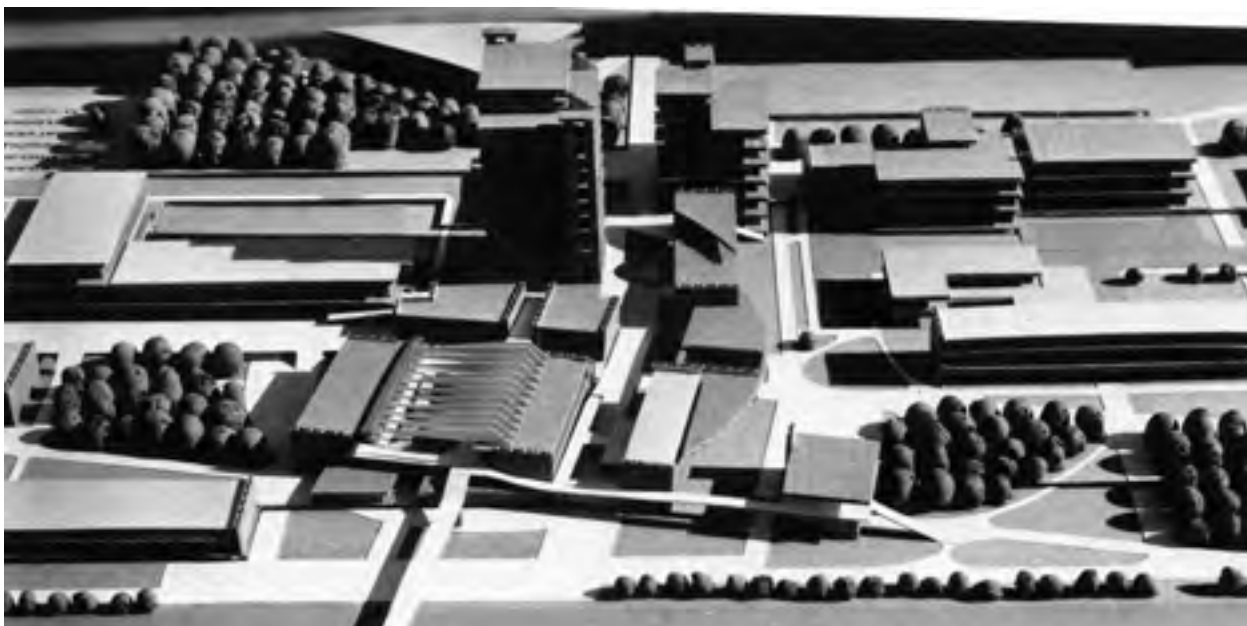
ir privačios nuosavybės veiksniai. Į pirmą vietą iškilo miesto gyvybingumą ir konkurencingumą didinančių sprendinių svarba. Todėl atsigręžiama į vidinį miestų modernizavimą, didesnę jų kompaktiškumą, racionališnę žemės panaudojimą, priverstinio mobilumo mažinimą ir kita. Sovietinių miesto planuotojo, kaip plačių užmojų braižytojo, darbą keičia gerokai sudėtingesnės vidinės miesto urbanistinės pertvarkos, atraktyvių viešųjų erdvių formavimo, individualaus miestovaizdžio ryškinimo, šalinant tipišką sovietinio miesto vaizdinį, užduotys. Be apgalvotų architekto urbanisto idėjų, t.y. einant atsitiktinio statinių dėstymo keliu, to pasiekti neįmanoma. Tai, ko vis dar nesupranta (ar nenori suprasti) atsakingos už urbanistikos mokslo ir studijų plėtrą ministerijos, puikai suvokia pasaulį apkeliavęs šių dienų jaunimas. Kitų šalių architektūrinio profilio studijų programose jie pastebi urbanistikos mokslui skiriamą dėmesį ir vertina VGTU Urbanistikos katedroje įgytas žinias ir įgūdžius.

Ketvirtį amžiaus be valstybės dėmesio, savojo urbanistinio projektavimo normyno ir lietuviško urbanistinių terminų žodyno egzistuojančią mūsų urbanistiką apninka jos vietą siekiančios užimti neapibrėžtos srities disciplinos, skleisdamos beprasmius žinomų terminų pakaitalus ar nesugebėdamos tiksliau apibrėžti savąjį objektą sukurtus terminus – metaforas. Plačiau šiuos dalykus nagrinėjęs A. Vyšniūnas pastebi, kad:

Atkūrus nepriklausomybę <...> baigėsi urbanistikos era, prasidėjo teritorijų planavimo chaosas. Subrendo poreikis kurti naują rajoninio planavimo ir urbanistikos strategiją, t. y. akivaizdus poreikis planavimui ir urbanistikai grąžinti realų turinį. Tam reikia susitarti dėl terminų ir dėl planavimo ir urbanistikos darbo objektų.²³

Tikėdamasis teigiamų poslinkių, VGTU Urbanistikos katedros branduolys yra pasiryžęs toliau stiprinti architektų urbanistų ugdymą. Tam sukaup-

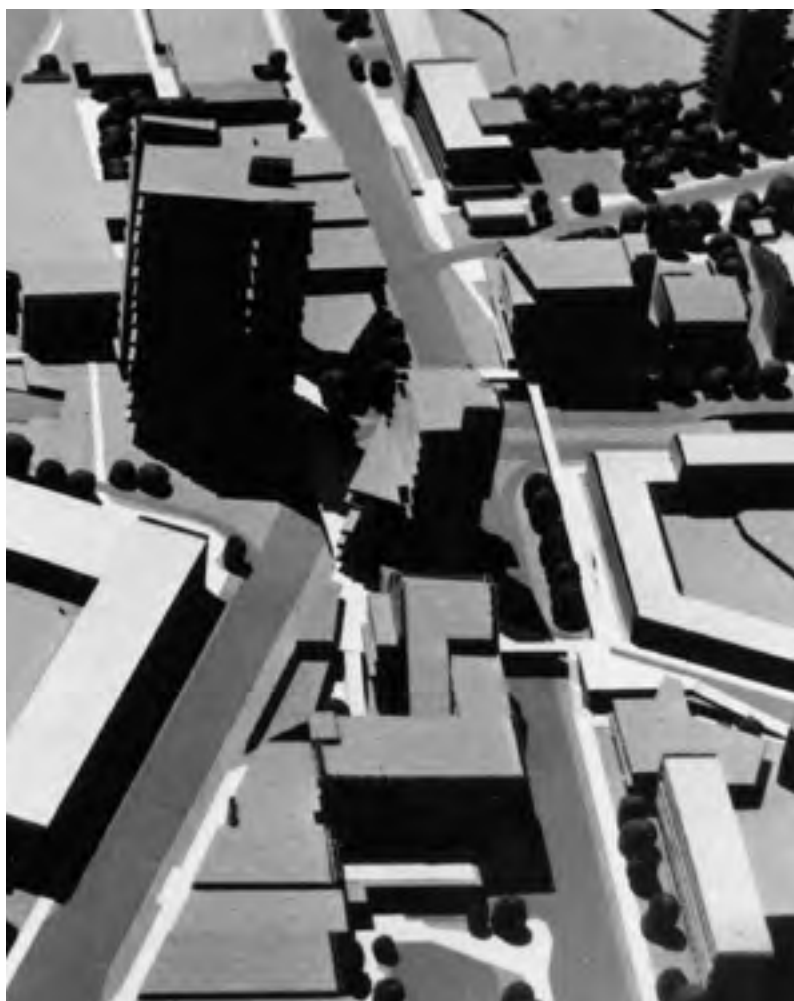
23 Algis Vyšniūnas, „Ar yra skirtumas tarp planuotojo ir urbanisto?“, in: *Structum*, 2013, Nr. 5, p. 12–17.

9. Verslo centrai probleminėse Vilniaus Naujamiesčio situacijose. VGTU Urbanistikos katedros studentų R. Ožinsko ir R. Raslavičiaus baigiamieji darbai (1994 m. J. Muloko premija ir LAS I laipsnio diplomai)

Business centres in problematic locations in Vilnius, Naujamiestis district. Graduation projects by R. Ožinskas and R. Raslavičius (VGTU Department of Urban Design, 1994)

ta nemaža patirtis vykdant studijų modulius, skirtus plėsti kūrybinius įgūdžius. Tarp jų svarbią vietą užima pastatų komplekso architektūrinės idėjos miesto urbanistinėje struktūroje užduotys, taikant urbanistinės analizės ir tinkamos kompozicijos nustatymo principus [8, 9 il.]. Vis didesnis vaidmuo perduodant jaunimui žinias tenka profesinę patirtį turintiems dėstytojams, įskaitant urbanistus – praktikus ir gabius jaunesniusius katedros kolegas. 70-metį

paminėjusi Urbanistikos katedra savo tradicijas nuolat papildo naujomis žiniomis bei pasauline patirtimi. Mūsų tarptautinių žodžių žodynuose pateiktus pasenusius apibrėžimus laikas būtų keisti tinkamesniais glaustais savosios srities apibrėžimo variantais. Pavyzdžiui, siūlytume:

urbanizacija: Socialinis, kultūrinis ir geografinis reiškiny, pasižymintis miestų augimu, miestietiškos gyvenenos išorine sklaida, formuojančia priemiesčius, aglomeracijas, metropolinius didmiesčių rajonus;

urbanistika (urbanizmas): 1. Mokslas, tiriantis urbanizacijos reiškinį, jo formas ir plėtros dėsningumus; 2. Kūrybinė-praktinė architekto urbanisto (pagal reikalą pasitelkiant specializuotų miesto planuotojų – inžinierių, ekonomistų, sociologų, ekologų ir kt.) veiklos sritis, susijusi su miesto, jo struktūrinių elementų – centrų, kvartalų, pastatų kompleksų, gatvių ir aikščių – formavimo, renovacijos, modernizavimo, regeneravimo užduotimis, siekiant estetinės, funkcinės, kultūrinės ir ekologinės aplinkos kokybės.

APIBENDRINIMAS

Profesorius, habilituotas daktaras Kazys Šešelgis (1915–1998) į XX a. Lietuvos kultūros istoriją patenka kaip žymus novatoriškas architektas urbanistas, urbanistikos mokslo Lietuvoje pradininkas, sudėtingomis pokario sąlygomis per pusę amžiaus įtempto darbo sugebėjęs įdiegti Lietuvos urbanistikoje ir rajoniniame planavime progresyvias europines nuostatas bei pasiekęs konkrečių reikšmingų rezultatų:

- tirdamas, kaupdamas ir skleisdamas žinias apie lietuvių liaudies architektūros palikimą;
- nauja metodika rengdamas pirmuosius miesto istorinių dalių regeneravimo ir perspektyvinės plėtros projektus;
- nustatydamas ir moksliskai pagrįsdamas šalies gyvenviečių sistemos raidos intensyviuoju urbanizacijos tarpsniu (1970–1990) gaires;

- 31 metus vadovaudamas ir vesdamas teorines disciplinas bei kursinį ir diplominių projektavimą Kaune ir Vilniuje veikusioje Gyvenviečių planavimo ir tvarkymo, dabartinėje VGTU Urbanistikos katedroje;

- parengdamas ir išleisdamas komplektą pagrindinių urbanistikos srities vadovėlių, vertingų iki šiol;

- vadovaudamas aspirantūrai – apgintos 12 Profesoriaus vadovautų disertacijų, kurių autoriai ėmėsi toliau plėtoti urbanistikos mokslą, dėti pagrindus nacionalinei urbanistikos mokyklai.

Minint Profesoriaus 100-ąsias gimimo metines, VGTU Urbanistikos katedra siekia atgaivinti anksčiau kūrybingą dvasią, nesitaikstyti su bandymais urbanistikos meną ir mokslą pakeisti ydingomis, padriką miestų plėtrą lemiančiomis TPJ žemėtvarkinėmis-kraštotvarkinėmis procedūromis.

Gauta 2014 12 01

LITERATŪRA

- Architektūros fakultetas*, sud. V. Dičius ir kiti, Vilnius: VGTU, 1997.
- Benevolo Leonardo, *Europos miesto istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 217–229.
- Daunora Zigmantas Jonas, „Gyvenimas be strategijos“, in: *Lietuvos mokslas*, 1996, t. IV, kn. 10, p. 51–58.
- Daunora Zigmantas Jonas, „Policentriška urbanistinė struktūra – strateginis Lietuvos ir ES prioritetas“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2007, t. XXXI, Nr. 4, p. 178–191.
- Daunora Zigmantas Jonas, Juškevičius Pranciškus, „Regional planning in Lithuania – Experiences and Challenges“, in: *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States: From Adjustment to Reinvention*, Hampshire, England: Ashgate Publishing Company, 2006, p. 77–94.
- ESPON Atlas: Mapping the structure of the European territory*, 2006.
- In search of territorial potentials: ESPON Monitoring committee*, 2005.
- LR gyventojų skaičiaus bei struktūros prognozės iki 2015 metų*, Vilnius: Statistikos valdyba, 1995, p. 243.
- Mačiulis Algimantas, *Prasmingi metai: Architekto užrašai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 213–214.
- Miškinis Algimantas, Šešelgis Kazys, „Miesto gyvenviečių tinklo vystymasis Lietuvoje iki XX a. vidurio (1940)“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, t. IV, 2, 1965, p. 215–240.
- Stauskas Vladas, „Lietuvos urbanistikos aspektai Europos Sąjungos prioritetų kontekste“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2002, t. XXVI, Nr. 2, p. 70–75.

- Šalkauskis Algirdas, „Architektūros ir urbanizacijos pažanga atgijusioje Lietuvoje“, in: *Lietuva 1918 – 1938*, sud. Vincas Kemėžys, Kaunas: Šviesa, 1990, p. 259–263.
- Šešelgis Kazys, *Aplinkos apsauga*, Vilnius: Mokslo, 1991.
- Šešelgis Kazys, *Gyvenimas. Mokslo darbai*, Vilnius: Technika, 2000.
- Šešelgis Kazys, „Lietuvos TSR gyvenviečių tipai“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, t. I, 1961, p. 187–205.
- Šešelgis Kazys, *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (Nuo seniausių laikų iki 1918 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Šešelgis Kazys, *Miestų raida: sąlygos ir rezultatai*, Vilnius: Technika, 1996.
- Šešelgis Kazys, *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*, Vilnius: Mintis, 1975.
- Šešelgis Kazys, „Teritorijų planavimo raida Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 1996, Nr. 1(21), p. 4–18.
- Šešelgis Kazys, „Ūkinių ir kultūrinių centrų tinklas ir jo planavimo metodika Lietuvos TSR“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, t. IV, 1964, p. 319–335.
- Tiškus Gintautas, „Teritorijų planavimo įstatymas: situacijos, kurių nėra ir negali būti“, in: *Statyba ir architektūra*, 2014, Nr. 12, p. 24–26.
- Vanagas Jurgis, *Miestas, miesto, miestui... Urbanisto prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2013, p. 135.
- Vyšniūnas Algis, „Ar yra skirtumas tarp planuotojo ir urbanisto?“, in: *Structum*, 2013, Nr. 5, p. 12–17.
- Белоусов Б., Основные проблемы совершенствования системы расселения, in: *Архитектура СССР*, 1974/3, p. 3-12.
- Хорев Б. С., Проблемы городов Урбанизация и единая система расселения в СССР, Москва, 1975.

THE PRIORITIES OF THE REGIONAL CONTEXT IN KAZYS ŠEŠELGIS'S URBAN STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF LITHUANIAN TOWNS

Zigmas Jonas Daunora

KEYWORDS: urban design, development of science and studies, Lithuania's practice.

SUMMARY

On the occasion of the 100th anniversary of the birth of prof. Kazys Šešelgis and the 70th anniversary of the founding of the Department of Urban Design, the development of science and urban studies and Šešelgis's role in this field in post-war Lithuania is discussed.

